

## عوامل و مؤلفه‌های موفقیت پیامبر اعظم صلی الله علیه وآله در تشکیل حکومت

حجت الاسلام حمید نورزناد\*

### اشاره

ظهور اسلام در شبه جزیره عربستان در قرن هفتم میلادی، نقطه عطفی در تاریخ بشر بود که نه تنها جغرافیای سیاسی و فرهنگی جهان را دگرگون کرد، بلکه تمدن بزرگی مبتنی بر آموزه‌های وحیانی را به وجود آورد. این رویداد تاریخی با بعثت حضرت محمد صلی الله علیه وآله آغاز شد و در مدتی کوتاه، جهان را تحت تأثیر خود قرار داد.

بی‌گمان موفقیت پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله در تشکیل حکومت اسلامی و پایه‌گذاری تمدن بزرگ اسلامی، پدیده‌ای تاریخی است که ریشه در مجموعه‌ای به هم پیوسته از عوامل دارد. این موفقیت را نمی‌توان به یک یا دو عامل تقلیل داد، بلکه باید آن را حاصل ترکیبی از ویژگی‌های منحصر به فرد شخصیتی پیامبر، برنامه‌ای الهی و حکیمانه و بستر مناسب اجتماعی و تاریخی و ... دانست.

در این نوشتار به اختصار و گذرا به برخی از عوامل و مؤلفه‌های موفقیت پیامبر اعظم در تشکیل حکومت اشاره می‌شود.

### شرایط محیطی دعوت پیامبر اعظم صلی الله علیه وآله

بررسی دقیق عوامل و مؤلفه‌های موفقیت پیامبر اعظم در تشکیل حکومت، نیازمند آن است که موقعیت و شرایط محیطی که پیامبر اعظم در آن دعوت خود را آغاز کرد و به تشکیل حکومت اسلامی ختم شد، بررسی شود. در نگاهی کلی می‌توان از چند زاویه به این موضوع نگریست که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

\* کارشناس ارشد فقه و حقوق دانشگاه.

### ۱. موقعیت جغرافیایی

شهر مکه به دلیل وجود کعبه و قرار گرفتن در مسیر کاروان‌های تجاری، از موقعیت اقتصادی و مذهبی ویژه‌ای برخوردار بود و قبیله قریش کنترل امور این شهر را بر عهده داشت و به امر تجارت می‌پرداخت. در ابتدا تجارتشان از مکه عدول نمی‌کرد؛ از این‌رو تاجران غیر عرب کالاهایشان را می‌خریدند و در اطراف بلاد عرب می‌فروختند تا اینکه هاشم بن عبدمناف، سنت تجارت قریش به شام و یمن را بنیان نهاد. هاشم از ملوک شام، اجازه تجارت در بلاد شام را گرفت. سپس برادرش عبدشمس موفق به کسب اجازه از حاکم حبشه جهت تجارت به آنجا شد. نوفل بن عبدمناف کوچک‌ترین فرزند عبدمناف نیز با سفر به عراق از کسری نامه‌ای برای تجارت به عراق دریافت کرد.<sup>۱</sup>

### ۲. اوضاع اجتماعی

جامعه عربستان، قبیله‌ای و با ساختاری عشیره‌ای اداره می‌شد. وفاداری به قبیله بر هر چیز دیگری اولویت داشت که منجر به جنگ‌های پیاپی و خونریزی‌های طولانی می‌شد. قبیله‌گرایی و تعصبات خاص از ویژگی‌های آن جامعه است که نمونه‌های فراوانی در تاریخ ثبت شده است.

### ۳. اوضاع مذهبی

بیشتر اعراب جزیره‌العرب، بت‌پرست بودند و فقط در کعبه، خانه خدا که حضرت ابراهیم علیه السلام بنا کرده بود، ۳۶۰ بت قرار داشت. افزون بر این اقلیت‌های یهودی، مسیحی و پیروان آیین حنیف (دین یکتاپرست ابراهیمی) نیز در این منطقه زندگی می‌کردند. البته مردم مکه همواره بر آیین توحیدی حضرت ابراهیم علیه السلام بودند تا اینکه از زمان عمرو بن لحي امیر خزاعی، مردم مکه بت‌پرستی را در پیش گرفتند؛<sup>۲</sup> از آن پس دین ابراهیم علیه السلام از میان غالب مردم مکه رخت بر بست و از آن اثری جز در امور حج چیزی باقی نماند.

### ۴. اوضاع اخلاقی و فرهنگی

این دوره در تاریخ عرب به «عصر جاهلیت» معروف است. مفاهیمی مانند برابری، عدالت و حقوق انسانی در آن جامعه ناشناخته بود؛ اما اموری همانند زنده‌به‌گور کردن دختران، رباخواری، شراب‌خواری و غارت‌گری در اوج بود و در آن جامعه رواج داشت. دین و آیین مردم

۱. احمد بن ابی‌یعقوب یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۴۴

۲. هاشم بن محمد کلبی، الاضنام، ص ۸.

جزیره العرب در زمان جاهلیت، شرک و بت پرستی بود و بر اساس برخی از آیات قرآن کریم، رفتارهایی غیراخلاقی همچون نیکی نکردن به والدین، کشتن فرزندان از بیم فقر، انجام فعل زنا، واداشتن کنیزان به زنا، زنده به گور کردن دختران، شراب خواری، رباخواری، قمار و تحقیر زنان در میان مردم در عصر جاهلیت رواج داشت.

امام علی علیه السلام در توصیف دورنمایی از عصر جاهلیت در نهج البلاغه، با چند جمله فشرده و گویا، وضع زمان جاهلیت را به دقت ترسیم می‌کند؛ چنان‌که هر خواننده‌ای گویی خود را در آن عصر و زمان احساس می‌کند و تمام نابسامانی‌ها و بدبختی‌های مردم آن عصر را با چشم خویش می‌بیند:

«وَالنَّاسُ فِي فِتْنٍ انْجَذَمَ فِيهَا حَبْلُ الدِّينِ وَتَزَعَزَعَتْ سَوَارِي الْيَقِينِ وَاخْتَلَفَ النَّجْرُ وَتَشَتَّتَ الْأُمُورُ وَصَاقَ الْمَخْرُجُ وَغَمِيَ الْمُصْدِرُ، فَأَلْهَدَى حَامِلٌ وَالْعَمَى شَامِلٌ، غُصِيَ الرَّحْمَنُ وَنُصِرَ الشَّيْطَانُ وَخُذِلَ الْإِيمَانُ»<sup>۱</sup>

و مردم در فتنه‌ها گرفتار شده، رشته‌های دین پاره شده و ستون‌های ایمان و یقین ناپایدار بود. در اصول دین اختلاف داشته و امور مردم پراکنده بود. راه‌رهای دشوار و پناهگاهی وجود نداشت، چراغ هدایت بی نور و کوردلی همگان را فرا گرفته بود. خدای رحمان، معصیت می‌شد و شیطان یاری می‌گردید، ایمان بدون یاور مانده بود. مردم جاهلی، شیطان را اطاعت می‌کردند و به راه‌های او می‌رفتند و در آبخشور شیطان سیراب می‌شدند. با دست مردم جاهلیت، نشانه‌های شیطان، آشکار و پرچم او بر افراشته گردید. فتنه‌ها مردم را لگدمال کرده و با سم‌های محکم خود نابودشان کرده و پابرجا ایستاده بود؛ اما مردم حیران و سرگردان، بی خبر و فریب خورده در کنار بهترین خانه (کعبه) و بدترین همسایگان (بت پرستان) زندگی می‌کردند. خواب آنها بیداری و سرمه چشم آنها اشک بود؛ در سرزمینی که دانشمند آن لب فرو بسته و جاهل گرامی بود.

### بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و ظهور اسلام در جزیره العرب

ویژگی‌های اصلی جاهلیت‌های قرون و اعصار که در اشکال مختلف و محتوای واحد ظاهر می‌شود، سبب پی بردن به عظمت و بزرگی کار پیامبر اسلام می‌شود. توماس کارل از اندیشمندان غرب در توصیف وضعیت جامعه جاهلی و ظهور اسلام می‌گوید: «خداوند عرب را به وسیله

۱. محمد بن حسین سیدالرضی، نهج البلاغه، خطبه ۲.

اسلام از تاریکی‌ها به سوی روشنایی هدایت فرمود؛ از ملت خموش و راکدی که نه صدایی از آن می‌آمد و نه حرکتی محسوس بود، ملتی به وجود آورد که از گمنامی به سوی شهرت، از سستی به سوی بیداری، از پستی به سوی فراز و از عجز و ناتوانی به سوی نیرومندی سوق داده شد. نورشان از چهارسوی جهان می‌تابید. از اعلان اسلام، یک قرن بیشتر نگذشته بود که مسلمانان یک پا در هندوستان و پای دیگر در اندلس نهادند و بالاخره در همین مدت کوتاه، اسلام بر نصف دنیا نورافشانی می‌کرد».<sup>۱</sup>

امام علی علیه السلام در اهمیت بعثت پیامبر اکرم در آن دوران می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ [تَعَالَى] بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَذِيرًا لِلْعَالَمِينَ وَآمِينَا عَلَى التَّنْزِيلِ وَأَنْتُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ عَلَى شَرِّ دِينٍ وَفِي شَرِّ دَارٍ، مُنِيخُونَ بَيْنَ حِجَارَةٍ خُشْنٍ وَحَيَاتٍ صُمِّ تَشْرَبُونَ الْكَدِرَ وَتَأْكُلُونَ الْجَشِبَ وَتَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَتَقْطَعُونَ أَرْحَامَكُمْ، الْأَصْنَامُ فِيكُمْ مَنْصُوبَةٌ وَالْإِثَامُ بِكُمْ مَعْصُوبَةٌ.<sup>۲</sup>

خداوند، پیامبر اسلام حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را هشداردهنده جهانیان مبعوث فرمود تا امین و پاسدار وحی الهی باشد؛ آن‌گاه که شما ملت عرب، بدترین دین را داشته و در بدترین خانه زندگی می‌کردید، میان غارها، سنگ‌های خشن و مارهای سمی خطرناک فاقد شنوایی به سر می‌بردید، آب‌های آلوده می‌نوشیدید و غذاهای ناگوار می‌خوردید، خون یکدیگر را به ناحق می‌ریختید و پیوند خویشاوندی را می‌بردید، بت‌ها میان شما پرستش می‌شد و مفساد و گناهان شما را فرا گرفته بود.

پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در چنین فضایی از جامعه آن روز، دعوت خود به اسلام را آغاز کرد. آن پاک‌سرشت و پاک‌طینتی که حتی در دوران جاهلیت به راست‌گویی و امانت‌داری و «محمد امین» معروف بود، روح حقیقت‌جویش سبب شد بیشتر روزها در غار حرا در کوه‌های اطراف مکه به تفکر و عبادت بپردازد و در چهل سالگی هنگامی که در غار حرا مشغول عبادت بود، فرشته وحی بر او نازل شد و اولین آیات قرآن کریم را بر او خواند: «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»<sup>۳</sup> بخوان به نام پروردگارت که آفرید». این لحظه، سرآغاز بعثت پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و آغاز رسالت ایشان برای دعوت مردم به یکتاپرستی بود. حادثه بعثت، آغاز آیین و دینی جهانی بود که پیام اصلی آن،

۱. جان دیون پورت، عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن، ص ۷۷.

۲. محمد بن حسین سیدالرضی، نهج البلاغه، خطبه ۲۶.

۳. علق: ۱.

بسیار ساده و با این وجود عمیق و استوار بر چند محور بود:

۱. توحید: پرستش خدای یکتا (الله) و دوری از بت‌پرستی؛
۲. معاد: ایمان به روز رستاخیز و حساب و کتاب اعمال؛
۳. نبوت: باور به پیامبری حضرت محمد ﷺ در جایگاه آخرین فرستاده خدا؛
۴. ارزش‌های اخلاقی: دعوت به عدالت، راست‌گویی، امانت‌داری، مهربانی با زیردستان و دوری از ظلم و فساد.

پیامبر مبعوث شد تا به دوره جاهلیت انسان پایان دهد و دوره «انقلاب تعالی انسان» را آغاز کند و به سرانجام مطلوب برساند. دوره سیزده‌ساله مکّه اقدامات حضرت متوجه مسائل فرهنگی و معنوی بود و محور فعالیت حضرت در این سیزده‌سال حضور در مکّه، «فردسازی» بود؛ همان‌گونه که محور فعالیت در مدینه، «جامعه‌سازی» بود. آن حضرت موفق شد رهبری الهی و نبوت را به جای شیخ‌قبیله، فضایل اخلاقی را به جای رذایل اخلاقی، دین اسلام و ارزش‌های دینی را به جای ارزش‌های جاهلی، توحید را به جای شرک و ایمان و عدل و انصاف را به جای ظلم و غارت قرار بدهد.

ظهور اسلام به وسیله پیامبر ﷺ، تحولی همه‌جانبه بود که این پیامدها را به دنبال داشت:

۱. تبدیل جامعه جاهلی به امت اسلامی متحد؛
  ۲. جایگزینی بت‌پرستی با توحید ناب؛
  ۳. متعادل کردن ظلم و بی‌عدالتی و غارت‌گری با عدالت و رحمت؛
  ۴. ترویج علم و دانش به مثابه ارزشی دینی؛
  ۵. بنانهادن پایه‌های تمدن درخشان اسلامی.
- پیامبر اسلام ﷺ نه تنها یک پیامبر روحانی، بلکه یک مصلح اجتماعی، رهبر سیاسی، فرمانده نظامی و الگویی اخلاقی برای تمامی اعصار بود. پیام جهانی او که در قرآن کریم و سنت ایشان تجلی یافته است، تا امروز راهنمای زندگی بیش از یک‌ونیم میلیارد مسلمان در سراسر جهان است.

### مهم‌ترین عوامل موفقیت پیامبر اکرم در تشکیل حکومت اسلامی

بی‌گمان موفقیت پیامبر اکرم ﷺ در ایجاد تمدنی عظیم و دینی جهانی، پدیده‌ای تاریخی است که ریشه در مجموعه‌ای به هم پیوسته از عوامل دارد. مهم‌ترین عوامل موفقیت پیامبر ﷺ به اختصار عبارت‌اند از:

## ۱. ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

پیامبر اکرم از قبل از بعثت به «محمد امین» معروف بودند. صداقت، امانت‌داری، مهربانی، صبر و استقامت و تواضع ایشان، حتی در نظر دشمنان انکارناپذیر بود. این «سرمایه اخلاقی» سبب جلب اعتماد مردم شد و پایه‌های پذیرش دعوت ایشان را استوار کرد. شخصیت عمیق و بی‌نظیر رسول اکرم صلی الله علیه و آله، از جمله زیبایی‌های دین اسلام است که آیات متعدد قرآن کریم نیز با تعبیر بلند عرشی پیامبرش را توصیف می‌کند و می‌فرماید: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»<sup>۱</sup> و به‌یقین تو بر بلندای سجایای اخلاقی عظیمی قرار داری» یا «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»<sup>۲</sup>.

امام علی علیه السلام که بیشترین مراوده و ارتباط را با رسول‌الله صلی الله علیه و آله داشت و همواره ملازم آن حضرت بود، پیامبر خدا را این‌گونه توصیف می‌فرماید: «طیب دَوَّارٍ بَطِيَّةٍ أَحْكَمٍ مَّرَاهِمَةٍ»<sup>۳</sup> طیبی است که همواره برای معالجه، دنبال بیمار می‌گردد و مرهم او بهترین درمان بیماری است». این طیب روحانی با داروی خود دل‌هایی را می‌جوید که در غفلت و حیرت هستند. در سیره و سبک زندگی آن حضرت نمونه‌های فراوانی نقل شده است که دو مورد آن ذکر می‌شود:

الف) در شهر مدینه، مسلمانان به شوق و علاقه فراوان به آن حضرت، برای پیامبر هدیه‌ای می‌آوردند. مادر انس بن مالک نزد حضرت آمد و عرض کرد: من چیزی برای پیشکش و هدیه ندارم، اما فرزندی دارم که او را به عنوان خادم تقدیم شما می‌کنم. پیامبر رحمت هدیه او را قبول کرد و به این ترتیب انس به مدت ده سال خادم پیامبر بود. بعد از رحلت رسول اکرم، از انس پرسیدند پیامبر را چگونه یافتی؟ گفت: مختصر بگویم یا مفصل؟ گفتند: مختصر. انس گفت: رفتار پیامبر در این ده سال به گونه‌ای بود که نفهمیدم من خادم او بودم یا او خادم من.<sup>۴</sup>

ب) امام صادق علیه السلام نقل می‌فرماید: در جنگ ذات‌الرقاع، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله زیر درختی در کنار دره‌ای پیاده شد. در این هنگام سیلی آمد و میان آن حضرت و یارانش جدایی انداخت. مردی از مشرکان پیامبر صلی الله علیه و آله را در آن حال دید و مسلمانان نیز در آن طرف دره ایستاده و منتظر بودند تا

۱. قلم: ۴.

۲. انبیاء: ۱۰۷.

۳. محمد بن حسین سیدالرضی، نهج‌البلاغه، خطبه ۱۰۷، ص ۳۲۱.

۴. عزالدین ابوالحسن علی بن محمد ابن اثیر، اسد الغابه، ج ۱، ص ۱۵۱.

جریان سیل قطع شود. آن مرد مشرک به همراهان خود گفت: من محمد را می‌کشم. آن‌گاه نزد پیامبر آمد و به روی پیامبر خدا ﷺ شمشیر کشید و گفت: ای محمد، اکنون چه کسی تو را از جنگ من می‌رهاند؟ حضرت فرمود: پروردگار من و تو. در این هنگام جبرئیل آن مرد را از اسبش پرت کرد و او به پشت افتاد. پیامبر خدا ﷺ برخاست و شمشیر کشید و روی سینه او نشست و فرمود: ای غورث، چه کسی تو را از جنگ من می‌رهاند؟ عرض کرد: «جُودُکَ و کَرَمُکَ یا محمد!»<sup>۱</sup> بخشندگی و کرم تو ای محمد». حضرت از آن مرد دست کشید و او برخاست و درحالی که می‌گفت: به خدا قسم که تو از من بهتر و گرامی‌تری.

## ۲. پیام الهی و برنامه جهان‌شمول عقلانی

دین اسلام با ارائه پیامی جهان‌شمول، عقلانی و پاسخ‌گو به نیازهای فطری بشر، جذابیت عمیقی را ایجاد کرد. سادگی و بی‌تکلفی اسلام و دوری از پیچیدگی‌های غیرضروری، برای همگان درک‌شدنی بود. تأکید بر عدالت و برابری و نفی تبعیض‌های نژادی و قبیله‌ای، برای محرومان و بردگان جذاب بود. تکیه بر عقلانیت و واداشتن مردم به تفکر و تدبیر در جهان، جاذبه دیگر این دین است. جامع‌نگری اسلام برای تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی و برنامه‌داشتن برای همه گروه‌ها، اقوام و افراد نیز نمونه‌ای دیگر از برنامه والای این دین الهی است. پیام اسلام محدود به قبیله یا نژاد خاصی نبود و این مسئله سبب جذب افراد از اقوام و طبقات و طوایف مختلف می‌شد.

رسول خدا ﷺ با رسالت خود به دنبال ارتقای سطح آگاهی و بصیرت مسلمانان بود؛ از این رو هیچ‌گاه به نفرین و درخواست عذاب برای مشرکان و نیز به زر و تزویر متوسل نشد و همچون دیگر پیامبران پیش از رسیدن به قدرت سیاسی، مبارزه‌اش فرهنگی و سیاسی بود. آن حضرت، پیامبر عقل و بصیرت و شکوفایی استعدادها و جدال احسن بود؛ همان‌گونه که در نخستین آیات سوره‌های «علق» و «قلم»، خواندن و قلم و دانش و بصیرت شعار اصلی اسلام طرح گردید. دین و آیین او دعوت به تعقل و تفکر بود و هیچ تفکر بشری را نمی‌توان یافت که در آغاز آن علم و معرفت و خرد، این اندازه ارزش و اهمیت داشته باشد. قرآن کریم می‌فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»<sup>۲</sup> بگو

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۰، ص ۱۷۶؛ فیض کاشانی، المحجة البيضاء، ج ۴، ص ۱۴۷.

۲. یوسف: ۱۰۸.

راه من و پیروانم خواندن به سوی خدا و بر بینایی و بصیرت استوار است و خدا را از شرک منزّه دانم و هرگز به خدا شرک نورزم».

### ۳. رهبری حکیمانه پیامبر ﷺ و استراتژی مدیریتی صحیح و کارآمد

پیامبر اکرم ﷺ نه تنها یک رهبر معنوی، بلکه رهبری مدبر و باصلابت و استراتژیست فوق العاده بودند. آن حضرت از دعوت به اسلام تا تشکیل حکومت اسلامی و پدید آوردن مدینه النبی، مراحل را با مدیریت صحیح طی کردند که افزون بر حفظ تازه مسلمانان از حوادث و خطرهای مشرکان، بیشترین بهره‌برداری را در تبلیغ و ترویج آموزه‌های اسلامی به کار بردند. زمان‌سنجی و دعوت به اسلام به تدریج، در نظر گرفتن شرایط جامعه، پرورش و انتخاب صحیح یاران و همراهان، استفاده از فرصت‌ها مانند پیمان برادری بین مهاجران و انصار که جامعه اسلامی را مستحکم کرد، دیپلماسی و عهدشکنی نکردن حتی در قراردادهای دشمن و پایبندی کامل به پیمان‌ها، نمونه‌هایی از رهبری آن حضرت در مدیریت امت اسلامی بود.

### ۴. فداکاری و ایمان همراهان و انتخاب کارگزاران شایسته

ایمان راسخ و فداکاری اصحاب و یاران پیامبر ﷺ به‌ویژه در سخت‌ترین شرایط مانند سال‌های محاصره در شعب ابی طالب، هجرت به حبشه و هجرت به مدینه که همگی دارای سختی‌های فراوان بود و نیاز به گذشت از بسیاری از امور تا رسیدن به فتح و ظفر داشت، نقش تعیین‌کننده‌ای در پیشبرد اهداف اسلام ایفا نمود. رسول خدا ﷺ در دوران بعثت، گام‌های بلندی در مسیر رشد و ارتقای سطح علمی و فرهنگی یاران خود برداشت؛ زیرا در پرتو نور علم، آنان به درک بالایی فهم مسائل دینی و قدرت تجزیه و تحلیل مسائل اجتماعی و فرهنگی دست می‌یافتند و پیامبر نیز راه حرکت علمی و رشد و تعالی مسلمانان را از دوران بعثت هموار کرد.

بانوی بزرگ اسلام حضرت خدیجه در جایگاه نخستین زن مسلمان که خود از تاجران و سرمایه‌داران بود، تمام ثروت خود را تقدیم پیامبر اکرم کرد. امام علی علیه السلام که از طفولیت همراه پیامبر اکرم بود و «لافتی الا علی»<sup>۱</sup> در وصف او بیان شده است، نمونه دیگری از یاران و صحابه آن حضرت است که به مثابه مشاوران امین، نگهبان و مراقب دلی و شجاع، مبلغ و خطیب توانمند، جنگجوی میدان رزم و ده‌ها صفت برجسته دیگر، در کنار آن حضرت قرار داشت که سهم عمده‌ای در پیشرفت و تعالی اسلام را از خود بر جای گذاشت. همچنین دیگر یاران که در

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۱۰.



زمان حیات آن حضرت، تلاش وافر از خود نشان دادند و در جنگ‌ها، تبلیغ‌ها، سختی‌ها و گرفتاری‌ها رسول خدا را رها نکردند و نام خود را در تاریخ جاودانه ثبت نمودند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای پیشبرد اهداف مقدس خود، از یاران کارآزموده خود بهره برد و کارگزاران شایسته‌ای را از آنان انتخاب کرد. افرادی که از تقوا و کاردانی برخوردار بودند و در مناصب مختلف قرار گرفتند.

#### ۵. بهره‌برداری درست از عوامل اجتماعی و فرهنگی

جزیره العرب در آستانه بعثت، در وضعیت جاهلیت به سر می‌برد. وجود بت‌پرستی، بی‌عدالتی‌های فراوان و جنگ‌های پیاپی قبیله‌ای، جامعه را برای پذیرش پیام جدید و نجات‌بخش آماده کرد و اسلام پاسخی به این بحران‌های عمیق اجتماعی بود. این جامعه که دارای فرهنگ قبیله‌ای و عشیره‌ای بود، با تدابیر هوشمندانه پیامبر و انتخاب استراتژی ایجاد وحدت، جامعه عرب آن زمان را که متشکل از قبایل پراکنده و غالباً در حال جنگ بود، به امت تبدیل کرد. پیامبر اکرم با ایجاد «أُمَّة: امت» بر پایه ایمان به جای نسب و قبیله، یک انقلاب اجتماعی برپا نمودند. پیمان برادری بین مهاجران و انصار نمونه بارز این سیاست بود. ایشان با قبایل مختلف حتی با یهودیان مدینه و دشمنان قریش با ترکیبی از دیپلماسی هوشمندانه، عهد و پیمان (مانند پیمان‌نامه مدینه) و در مواقع ضروری اقدام نظامی قاطع، برخورد می‌کرد. هدف اصلی، تأمین امنیت جامعه نوپای اسلامی و گسترش دعوت بود.

آن حضرت گرچه از وحی و غیب بهره‌مند بود، در امور دنیوی و اجرایی با یاران خود مشورت می‌کرد، مانند مشورت در جنگ احزاب. این کار هم سبب استفاده از خرد جمعی می‌شد و هم حس مشارکت را در اصحاب تقویت می‌کرد. همچنین در تاکتیک‌ها با توجه به شرایط زمان و مکان و جامعه قبیله‌ای، از روش‌های مختلفی مانند دعوت مخفیانه، دعوت آشکار، مذاکره، پیمان و جنگ استفاده کردند. صلح حدیبیه نمونه درخشان یک تاکتیک هوشمندانه بود که به پیروزی بزرگی منجر شد.

### کتابنامه

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی بن محمد، أسد الغابة فی معرفة الصحابة، بیروت: دارالفکر، [بی تا].
۲. ابن شهر آشوب، محمد بن علی، مناقب آل أبی طالب علیه السلام، تحقیق: یوسف بقاعی، بیروت: دارالاضواء، [بی تا].
۳. پورت، جان دیون، عذر تقصیر به پیشگاه محمّد و قرآن، مترجم: غلامرضا سعیدی، تحقیق: خسروشاهی، قم: کلبه شروق، [بی تا].
۴. فیض کاشانی، محسن، المحجة البيضاء فی تهذیب الاحیاء، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، [بی تا].
۵. کلبی، هشام بن محمد، کتاب الاضنام، تحقیق: احمد زکی پاشا، چ ۲، قاهره: افست، تهران: نشر نو، [بی تا].
۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الإسلامية، [بی تا].
۷. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۸. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، چ ۲، بیروت: دارالصادر، [بی تا].